

Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka

Piotr Stalmaszczyk

Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka

Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redakcja Naukowa serii Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redaktor naczelny
Piotr Stalmaszczyk

Zastępcy redaktora naczelnego
Wiktor Pskit, Ryszard Rasiński

Redaktor językowy
Martin Hinton

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Szkice z metodologii językoznawstwa i filozofii języka

Piotr Stalmaszczyk

Piotr Stalmaszczyk – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Anglistyki
Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

Rada Naukowa serii Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego /
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redaktor naczelny

Piotr Stalmaszczyk

Zastępcy redaktora naczelnego

Wiktor Pskit, Ryszard Rasiński

Redaktor językowy

Martin Hinton

Recenzenci

Ireneusz Bobrowski, Mieszko Tałasiewicz

Redaktor inicjujący

Urszula Dzieciatkowska

Redaktor Wydawnictwa UŁ

Katarzyna Gorzkowska

Skład i łamanie

AGENT PR

Projekt okładki

Barbara Grzejszczak

Dostosowanie okładki i stron tytułowych

Agencja Reklamowa efektoro.pl

© Copyright by Piotr Stalmaszczyk, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie 1. W.10077.20.0.M

Ark. wyd. 9,9; ark. druk. 10,375

ISBN 978-83-8220-515-2

e-ISBN 978-83-8220-516-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Tezy Gorgiasza, czyli splot języka i filozofii	11
1.1. Wprowadzenie	11
1.2. Tezy Gorgiasza: byt, poznanie i język	13
1.3. Postęp w filozofii a pojęcie paradygmatu	21
Rozdział 2. Pluralizm paradygmatów w badaniach językoznawczych	27
2.1. Paradygmaty a interdyscyplinarność nauk	27
2.2. Paradygmaty a postrzeganie i tworzenie świata	34
2.3. Paradygmaty w badaniach nad językiem	42
2.4. Pluralizm paradygmatów w językoznawstwie	46
2.5. Paradygmaty, ontologia i argumentacja	52
2.6. Podsumowanie	54
Rozdział 3. Paradygmaty językoznawstwa generatywnego	57
3.1. Kontekst historyczny generatywizmu	57
3.2. Język i językoznawstwo w strukturalizmie	62
3.3. Język i językoznawstwo w generatywizmie	64
3.4. Paradygmat formalny	68
3.5. Racjonalizm i paradygmat mentalistyczny	70
3.6. Bilingwistyka	72
3.7. Kontrowersje	77
3.8. Podsumowanie	80

Spis treści

Rozdział 4. Podstawowe zagadnienia współczesnej filozofii języka	83
4.1. Wprowadzenie	83
4.2. Filozofia języka, filozofia językoznawstwa, filozofia lingwistyczna	86
4.3. Podstawowe zagadnienia współczesnej filozofii języka	93
4.4. Formalność w badaniach językoznawczych	99
Rozdział 5. Filozofia języka a współczesna semantyka i pragmatyka	103
5.1. Filozofia języka, semantyka i pragmatyka.	103
5.2. Semantyka formalna	106
5.3. Definicje pragmatyki	108
5.4. Kontekst i badania nad kontekstem	120
5.5. Typy teorii pragmatyki: podsumowanie	123
Rozdział 6. Architektura języka i semantyka pojęciowa	125
6.1. Architektura języka	125
6.2. Semantyka i struktury pojęciowe	128
6.3. Semantyka dla predykcji składniowej	130
6.4. Semantyka dopełniona pragmatyką	134
Zakończenie	137
Bibliografia	141

Wstęp

W niniejszych *Szkicach* podejmuję problematykę splotu językoznawstwa i filozofii języka, albowiem jestem przekonany, że każdy poważny namysł nad istotą języka powinien mieć charakter zarówno językoznawczy, jak i filozoficzny. Nie jest jednakże moją intencją przedstawienie kompletnej panoramy współczesnej myśli filozoficzno-językoznawczej – po pierwsze, nie mam ku temu niezbędnych kompetencji (o skromnym rozmiarze publikacji nie wspominając), a po drugie, i co istotniejsze, moje zainteresowania mają charakter raczej idiosynkratyczny, stąd tak częste odwołania do, z jednej strony, dokonań Noama Chomsky’ego i Raya Jackendoffa, z drugiej – uwagi dotyczące Gottloba Fregego i Ludwiga Wittgensteina, ale także i dywagacje na temat sofisty Gorgiasza, *enfant terrible* myśli filozoficznej i metodologicznej. Każdy wybór jest zawsze dokonywany kosztem materiału i idei nieuwzględnionych – dla mnie w językoznawstwie najbardziej interesujące są osiągnięcia generatywizmu, a w filozofii języka inspirująca jest dla mnie przede wszystkim szeroko rozumiana tradycja analityczna. Wierzę ponadto, że te różne metodologicznie podejścia są w stanie rzucić nowe światło na klasyczne problemy i zagadnienia.

Rozpaczynam te *Szkice* od rozważań wstępnych na temat związków zachodzących pomiędzy językoznawstwem i filozofią, następnie proponuję reinterpretację tez Gorgiasza, wskazując na ich implikacje ogólnofilozoficzne oraz na ujawniony w nich potencjał języka naturalnego, a także potwierdzenie jego uniwersalności. Odwrócenie tez Gorgiasza wyznacza tematykę ważną dla badań filozoficznych, w tym z zakresu filozofii języka. W pierwszym rozdziale wspominam również o zjawisku postępu w filozofii, co umożliwi mi przejście, w kolejnym rozdziale, do przeglądu obszernej literatury na temat pojęcia paradygmatu (przede wszystkim w naukach społecznych i humanistycznych) oraz do zaproponowania typologii paradygmatów istotnych dla językoznawstwa. Zwracam tam uwagę na pluralizm w badaniach nad językiem, a sam paradygmat rozumiem jako narzędzie postrzegania i tworzenia świata. Poświęcam też nieco miejsca zagadnieniu interdyscyplinarności.

Rozdział trzeci poświęcony jest paradygmatom językoznawstwa generatywnego, ze szczególnym uwzględnieniem przejścia od paradygmatu formalnego do mentalistycznego. Staram się też ukazać szeroki kontekst historyczny generatywizmu oraz pokrótce przedstawiam niektóre kontrowersje związane z tym nurtem badań językoznawczych. W rozdziale czwartym przedstawiam podstawowe zagadnienia współczesnej analitycznej filozofii języka (również na podstawie przeglądu zawartości niektórych najnowszych publikacji encyklopedycznych i podręcznikowych), ponadto omawiam zależności zachodzące pomiędzy językoznawstwem, filozofią języka oraz filozofią językoznawstwa.

W centrum badań filozoficznych nad językiem zawsze leżała semantyka i teoria znaczenia, ale od pewnego czasu podstawową dziedziną łączącą filozofię i językoznawstwo stała się pragmatyka. Rozdział piąty poświęcony jest rozwojowi pragmatyki (zwłaszcza z perspektywy formalno-filozoficznej), z uwzględnieniem bardziej formalnych badań nad kontekstem, natomiast rozdział szósty zawiera omówienie semantyki pojęciowej, jej dopełnienie pragmatyką, a także prezentację uproszczonej wersji semantyki kategorialnej dla predykcji. Na koniec zamieszczone zostały uwagi na temat rozszerzenia pola badań w kognitywno-analitycznej tradycji filozofii nowożytnej.

Zgodnie z tytułem książki niektóre koncepcje zostały tu jedynie naszkicowane, gdyż pełniejsze opracowanie niektórych wątków wymagałoby przygotowania odrębnej publikacji. Jednym z moich celów jest historiograficzny i porządkujący przegląd wybranych idei i teorii, stąd obfitość cytatów i omówień literatury źródłowej, uwzględnienie licznych odniesień bibliograficznych w przypisach, a także obszerna końcowa bibliografia (ze szczególnym uwzględnieniem istotnych, a nierzadko wymagających przypomnienia, pozycji w języku polskim). Mam nadzieję, że tak wyczerpująca bibliografia pozwoli na umieszczenie moich rozważań w odpowiednim kontekście historycznym i metodologicznym.

Wdzięczny jestem Recenzentom tej publikacji, profesorowi Ireneuszowi Bobrowskiemu i profesorowi Mieszkowi Tałasiewiczowi, za liczne uwagi i sugestie. Dzięki nim udało mi się szereg wątków uzupełnić i doprecyzować, a także uniknąć kilku błędnych interpretacji i przekłamań. Oczywiście, odpowiedzialność za ostateczny kształt *Szkiców* ponosi wyłącznie autor.

* * *

W zebranych w prezentowanym tomie tekstach podejmuję tematykę, którą zajmuję się od kilkunastu lat. Metodologii językoznawstwa oraz filozofii języka i językoznawstwa poświęcone są organizowane przez Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego w Instytucie Anglistyki Uniwersytetu Łódzkiego cyklicznie seminaria naukowe *Metodologie językoznawstwa* (od 2004 r.), międzynarodowe

konferencje *Philosophy of Language and Linguistics* (od 2009 r.) oraz powołane przez mnie serie wydawnicze *Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego* (w Wydawnictwie UŁ), *Studies in Philosophy of Language and Linguistics* (w wydawnictwie Peter Lang) oraz *Studia z Metodologii i Filozofii Językoznawstwa* (w wydawnictwie Primum Verbum). Omawianej tematyce poświęciłem na przestrzeni lat kursy prowadzone w ramach studiów doktoranckich na Wydziale Filologicznym UŁ oraz Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych UŁ, a także liczne wykłady i referaty konferencyjne oraz publikacje.

Poszczególne rozdziały *Szkiców* nie stanowią przedruków moich wcześniejszych tekstów, ale wchłaniają, modyfikują oraz znacznie rozszerzają i aktualizują ustalenia zawarte w pracach wymienionych poniżej. Ponadto, przy pisaniu rozdziału czwartego, wykorzystałem ustalenia poczynione w pracy Stalmaszczyk (2021).

- Stalmaszczyk, P. 2006. Koncepcje „języka” i „gramatyki” w gramatyce generatywnej i semantyce pojęciowej, w: P. Stalmaszczyk (red.), *Metodologie językoznawstwa. Podstawy teoretyczne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 74–90.
- Stalmaszczyk, P. 2007. Gramatyka generatywna w poszukiwaniu istoty języka, *Kwartalnik Pedagogiczny* 4 (202), 113–131.
- Stalmaszczyk, P. 2009a. Semantyka formalna i pragmatyka: przegląd wybranych definicji, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXIV, 9–24.
- Stalmaszczyk, P. 2009b. Semantyka, pragmatyka formalna i badania nad kontekstem, w: P. Stalmaszczyk (red.), *Metodologie językoznawstwa. Współczesne tendencje i kontrowersje*, Kraków: Lexis, 174–186.
- Stalmaszczyk, P. 2011a. Problemy metodologiczne współczesnego generatywizmu, czyli składnia generatywna uzupełniona o semantykę pojęciową, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXVII, 31–51.
- Stalmaszczyk, P. 2011b. Historyczne i metodologiczne uwarunkowania współczesnego generatywizmu, *Linguistica Copernicana* 1 (5), 13–30.
- Stalmaszczyk, P. 2012a. Wstęp. Współczesne językoznawstwo generatywne. Podstawy metodologiczne, w: P. Stalmaszczyk (red.), *Współczesne językoznawstwo generatywne*, Łódź: Katedra Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego–Primum Verbum, 7–17.
- Stalmaszczyk, P. 2012b. Architektura języka i semantyka pojęciowa, w: J. Wierzbński i in. (red.), *Teoretyczne i praktyczne aspekty badań semantyki i stylistyki tekstu*, Łódź: Primum Verbum, 7–17.
- Stalmaszczyk, P. 2014. Źródła pragmatyki formalnej i formalnych badań nad kontekstem, w: P. Stalmaszczyk, P. Cap (red.), *Pragmatyka, retoryka, argumentacja. Obrazy języka i dyskursu w naukach humanistycznych*, Kraków: Universitas, 61–82.
- Stalmaszczyk, P. 2015a. Teoretyczne aspekty uświadomionej wiedzy językowej, w: A. Gut, Z. Wróblewski (red.), *W poszukiwaniu osobliwości natury ludzkiej (Filozofia Przyrody i Nauk Przyrodniczych* 12), Lublin: Wydawnictwo KUL, 309–328.

- Stalmaszczyk, P. 2015b. Teorie naukowe jako teksty. O nieprzekładalności terminologii w teoriach językoznawczych, w: A. Duszak, A. Jopek-Bosiacka, G. Kowalski (red.), *Tekst naukowy i jego przekład*, Kraków: Universitas, 17–35.
- Stalmaszczyk, P. 2017a. Światy za słowami. Filozofia za językiem. O niektórych zagadnieniach współczesnej filozofii języka, w: D. Filar, P. Krzyżanowski (red.), *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 739–749.
- Stalmaszczyk, P. 2017b. Architektura języka i pragmatyczne dopełnienie semantyki pojęciowej, w: A. Dudziak, J. Orzechowska (red.), *Język i tekst w ujęciu strukturalnym i funkcjonalnym*, Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 427–438.
- Stalmaszczyk, P. 2018a. Współczesna analityczna filozofia języka: wybrane zagadnienia, *Diametros* 56, 129–139.
- Stalmaszczyk, P. 2018b. Paradygmat mentalistyczny w językoznawstwie, w: A. Dobaczewski, A. Moroz, P. Sobotka (red.), *Sens i konwencje w języku. Studia dedykowane Profesorowi Maciejowi Grochowskiemu*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 311–324.
- Stalmaszczyk, P. 2018c. O paradygmatach w językoznawstwie (na przykładzie językoznawstwa generatywnego), *Linguistica Copernicana* 15, 37–59.
- Stalmaszczyk, P. 2021. Philosophy of Language: Definitions, Disciplines and Approaches, w: P. Stalmaszczyk (red.), *The Cambridge Handbook of the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–48.
- Stalmaszczyk, P. (w druku). Język i językoznawstwo w przestrzeni paradygmatów, w: P. Stalmaszczyk (red.), *Język(i) w czasie i przestrzeni*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Rozdział 1

Tezy Gorgiasza, czyli splot języka i filozofii

1.1. Wprowadzenie

W kolejnych rozdziałach prezentowanych *Szkiców* tematyka językoznawcza i filozoficzna będą się nieustannie splecać. Rozważania poświęcone wybranym teoriom językoznawczym i paradygmatom w badaniach nad językiem przynależą do metodologii językoznawstwa oraz metalingwistyki, a także filozofii, przede wszystkim filozofii języka i filozofii językoznawstwa (a w konsekwencji do pewnego stopnia również do filozofii nauki). Lingwistyka, jako jedna z nauk szczegółowych, dość wcześnie uniezależniła się od filozofii, jednocześnie jednak podstawowe pytania językoznawcze, takie jak pytania o samą naturę języka i naturę znaczenia, a także te o relacje zachodzące pomiędzy rzeczywistością, myśleniem i językiem, zawsze miały zdecydowanie filozoficzny charakter. Jak podkreślił Andrzej Bogusławski, „lingwistyka teoretyczna znajduje się w wiecznej (wzajemnej) symbiozie z filozofią (w tym: z logiką), a także z *historią* filozofii i *historią* lingwistyki” (Bogusławski 2020: 26). W poniższym omówieniu nawiązania do wcześniejszej historii filozofii i lingwistyki pojawią się jedynie w ograniczonym stopniu (oprócz podrozdziału drugiego poniżej, poświęconego fragmentowi spuścizny Gorgiasza), istotne natomiast będą dokonania XX-wieczne, zwłaszcza w obrębie filozofii analitycznej i językoznawstwa generatywnego – osiągnięcia w znacznej mierze kształtujące współczesne oblicze filozofii języka i językoznawstwa.

Związki pomiędzy wspomnianymi tu dyscyplinami wciąż pozostają ściśle, mimo iż, jak zauważa André Comte-Sponville, lingwistyka powstała na skutek *zerwania* z filozofią języka (podobnie jak socjologia na skutek zerwania z filozofią społeczną, a psychologia – z filozofią podmiotu). Powołując się na sformułowanie francuskiego filozofa nauki Gastona Bachelarda, Comte-Sponville (2007: 120)

mówi w tym kontekście o *epistemologicznym cięciu*. Podobnie uważa Michael Dummett, brytyjski filozof analityczny: „językoznawstwo ogólne wzięło rozbrat z filozofią, która je ukształtowała i w dużej mierze zawładnęło niezależną dziedziną filologii” (Dummett 2010: 8). Te sformułowania dotyczą przede wszystkim językoznawstwa o bardziej teoretycznym charakterze, językoznawstwo ogólne wywodzi bowiem swój rodowód zarówno z filozofii, jak i z filologii oraz – szeroko pojętej – gramatyki¹.

Koncepcja cięcia (lub zerwania) epistemologicznego wprowadza nową perspektywę badawczą, która może okazać się przydatna w dalszej dyskusji nad pojęciem zmiany paradygmatycznej i wyodrębnianiem poszczególnych paradygmatów. Inną koncepcją (przyjętą dalej) byłoby *wchłanianie* kolejnych całych perspektyw badawczych lub (częściej) ich istotnych elementów.

Filozofię i językoznawstwo łączą bardzo silne związki nie tylko historyczne, ale również dotyczące przedmiotu badań. Język stanowi ontologiczną i materiałową podstawę zarówno dla językoznawstwa, jak i filozofii. W swojej klasycznej rozprawie z zakresu filozofii języka, *Język i świat realny*, Mieczysław Krąpiec wyróżnia trzy kolejne kręgi myśli filozoficznej: „krąg filozofii bytu, filozofii myślenia i filozofii języka” (Krąpiec 1985: 9) i wskazuje na ściśle powiązania języka, myśli i bytu:

[...] język, myśl i byt tworzą nierozdzieloną całość i filozoficzne rozumienie ludzkiego języka może się stać zrozumiałe jedynie w kontekście bytu, myśli i języka. [...]

Język, jego wartość (sens), jego przedmiot oraz funkcja były tradycyjnie związane z filozofią, gdyż pierwotnie nie rozdzielano i nie parcelowano warunkujących się w poznaniu obszarów bytu, myśli i języka (Krąpiec 1985: 16).

Doskonałym przykładem najwcześniejszego filozoficznego namysłu nad problemami językowymi jest dialog Platona *Kratylos*, powszechnie uważany za najstarszy w tradycji europejskiej traktat z zakresu językoznawstwa i filozofii języka. Ważne miejsce w tym dialogu zajmują rozważania dotyczące nazw własnych oraz istoty znaczenia, a także pochodzenia języka².

Tematyka tych klasycznych rozważań w dalszym ciągu stanowi żywny obszar badawczy, co doskonale uwidaczniają współczesne badania dotyczące nazw

¹ Zob. uwagi de Saussure’a (1991: 27–32) na temat rodowodu współczesnego językoznawstwa (por. podrozdział 2.4), oraz uwagi w podrozdziałach 3.2 i 3.3 na temat miejsca językoznawstwa w obrębie nauk w ujęciu de Saussure’a i Chomsky’ego. Do relacji zachodzących pomiędzy językoznawstwem i filozofią (a także filozofią języka i filozofią językoznawstwa) powracam w rozdziale 4.

² Zob. omówienie problematyki związanej z semiotycznymi koncepcjami w myśli greckiej w: Dąmbska (1984); bardziej szczegółowo kwestie językoznawcze w *Kratylosie* omawia Kaczmarkowski (1990).

własnych i znaczenia, prowadzone w obrębie zarówno onomastyki, jak i semantyki i pragmatyki językoznawczej oraz w obrębie filozofii języka. Natomiast kwestie związane z pochodzeniem języka badane są przede wszystkim przez dynamicznie rozwijające się biolingwistykę oraz teorię ewolucji języka³.

Poniżej omówię, z perspektywy tytułowego „splotu języka i filozofii”, tzw. tezy Gorgiasza. Następnie przedstawię wybraną literaturę dotyczącą postępu w filozofii, ponieważ zagadnienie to stanowi bardzo dobre wprowadzenie do dyskusji dotyczącej paradygmatów, czyli tematu rozdziału 2.

1.2. Tezy Gorgiasza: byt, poznanie i język

Wszelkie rozważania na temat języka (ale także bytu, myśli, poznania i wiedzy) można rozpocząć od przypomnienia tez Gorgiasza. Sofista Gorgiasz z Leontinoi na Sycylii (żył w latach ok. 475 – ok. 375 p.n.e.) to nauczyciel wymowy i jeden z pierwszych jej teoretyków, znany także ze swego upodobania do retorycznych paradoksów. Tak zwane tezy (bądź trylemat) Gorgiasza, sformułowane w traktacie *O niebycie* lub *O naturze*, a przytoczone przez Sekstusa Empiryka w rozprawie *Przeciw logikom*, w nieco uproszczonej wersji brzmią następująco⁴:

- (1) Po pierwsze, nic nie istnieje.
- (2) Po drugie, nawet gdyby coś istniało, i tak nie dałoby się tego poznać.
- (3) Po trzecie, nawet gdyby coś istniało i dałoby się poznać, i tak nie dałoby się nic o tym powiedzieć.

Według Giovanniego Reale dowód trzech twierdzeń Gorgiasza nie jest tylko pokazem retorycznej sprawności, ale „ma ściśle określony cel: wykluczyć w sposób radykalny możliwość istnienia, a w każdym razie wyrażenia obiektywnej prawdy” (Reale 1993: 260). Potraktowany dosłownie powyższy trylemat

³ Na temat biolingwistyki zob. uwagi, również bibliograficzne, w kolejnych rozdziałach, a na temat ewolucji języka (rozumianej jako obszar badań) w polskim piśmiennictwie zob. zwłaszcza monografie Żywiczyńskiego i Wacewicza (2015) oraz Lipowskiej (2016), a także artykuł przeglądowy Nowaka (2016). Należy przy okazji zauważyć, że obie te dyscypliny rozwijają się w ostatnich latach bardzo intensywnie, stanowiąc znakomity przykład badań interdyscyplinarnych (o których mowa w podrozdziale 2.1).

⁴ Por. nieco inne przekłady w: Dąbska (1984: 68), Tuszyńska (2016: 79). Zagadnienia te są obszerniej omawiane w każdym opracowaniu z zakresu historii retoryki (np. Kennedy 1999: 34–36; Lewiński 2012: 19–20; McComiskey 2012: 32–52; Tuszyńska 2016: 77–83) i historii filozofii, zwłaszcza starożytnej (np. Guthrie 1977: 192–200; Reale 1993: 259–270; Barnes 1982: 136–137, 371–373; Wardy 2005: 6–24 oraz prace przytaczane poniżej). Wprawdzie Barnes (1982: xiv–xv) i Wardy (2005: 16–17) krytycznie wypowiadają się na temat wiarygodności materiału zawartego w rozprawie Sekstusa Empiryka, ale to ten tekst stanowi podstawę dla znakomitej większości późniejszych interpretacji i komentarzy.

stanowi zanegowanie bytu, prawdy, możliwości poznania, a także wszelkiej myśli i słowa, albowiem „rozbrat między bytem i myślą staje się równie radykalnym rozejściem między słowem, myślą i bytem” (Reale 1993: 264)⁵. Gorgiasza można potraktować wtedy jako „twórcę solipsyzmu” i „protoplastę współczesnych konstruktywistów” (Lewiński 2012: 19), któremu można przypisać legitymizowanie „relatywistycznej epistemologii” (McComiskey 2002: 23), „ontologiczny sceptycyzm i nihilizm” (Higgins 2008: 48), czy też „agnostycyzm” (Danek 2020: 82). Jonathan Barnes podkreśla mnogość interpretacji: od uznających Gorgiasza za myśliciela głębokiego po widzących w nim sceptyka i nihilistę, od widzących w traktacie *O niebycie* poważną i błyskotliwą próbę obalenia metafizyki eleackiej po wyrafinowany żart (Barnes 1982: 136). Według Krystyny Tuszyńskiej traktat „uważany jest za poważny głos filozoficzny w zakresie niepoznawalności i niekomunikatywności bytu” (Tuszyńska 2016: 79). Autorka zwraca także uwagę na to, że dowodzenie Gorgiasza:

[...] bardziej przypomina technikę adwokata niż filozofa, bowiem niekonsekwencja niedopuszczalna w filozofii okazuje się możliwa do przyjęcia w postępowaniu prawniczym [...]. Skrupulatna analiza argumentacji Gorgiasza wykazuje, że jego tok myślowy jest zrozumiały tylko z punktu widzenia techniki retorycznej, szczególnie tej uprawianej w sądownictwie (Tuszyńska 2016: 79).

Marian Wesoły (1992) i Seweryn Blandzi (2012) zwracają uwagę na kwestie natury lingwistycznej i kłopoty z jednoznacznym przekładem, zwłaszcza tezy pierwszej. Blandzi wprost zapytuje: „A może odczuwanej przez nas absurdalności tam w gruncie rzeczy nie było? My ją odbieramy w naszym języku, może więc jest ona rezultatem niefortunnego przekładu oryginalnej greckiej frazy?” i stawia sobie za cel podważenie wizerunku „Gorgiasza jako nihilistycznego egzystencjalisty” (Blandzi 2012: 247).

Robert Wardy (2005: 24) podsuwa jeszcze inny możliwy trop: nie można wykluczyć, że w tym trylemacie sofista zastawia na swoich przeciwników intelektualną pułapkę⁶. Wardy zwraca również uwagę na interpretacyjną wieloznaczność

⁵ Barnes (1982: 136–137) dokonuje krótkiego przeglądu stanowisk badaczy zagadnienia. Guthrie (1977) umieszcza dokonania Gorgiasza w szerokim kontekście myśli sofistycznej, zob. też związane przeglądy wcześniejszych interpretacji w: Waterfield (2000), Higgins (2008), a także interpretację ontologiczno-retoryczną w: McComiskey (2012). Grobler (2001) wskazuje na możliwe propedeutyczne zastosowanie trylematu (powracam do tej możliwości dalej). W nowszej literaturze polskiej różne możliwości interpretacyjne tez Gorgiasza sugerują Wesoły (1992) i Blandzi (2012). Zob. też dyskusję i przegląd literatury w: Nowakowski (2016), Nerczuk (2016) i Tuszyńska (2016).

⁶ Sofistyczne popisy Gorgiasza często spotykały się z różnego rodzaju krytyką – dobrze podsumowuje je uwaga George’a Steinera, poczyniona wprawdzie w kontekście platońskiego dialogu

tekstu i jego konsekwencje dla teorii *logosu*, komunikacji oraz dla odpowiedzi na pytanie o naturę filozofii. Według niego „przyprawiająca o zawrót głowy niepewność” jest głównym przekazem, czy raczej „nie-przekazem” tekstu Gorgiasza (Wardy 2005: 24). Nie przypadkiem Wardy otwiera swoje rozważania na temat traktatu Gorgiasza przywołaniem uwagi 467 z *O pewności* Ludwiga Wittgensteina:

Siedzę z filozofem w ogrodzie; wielokrotnie powtarza on „Wiem, że to jest drzewo”, wskazując na stojące w pobliżu drzewo. Pojawia się ktoś trzeci, słyszy to, a ja mu mówię: „Ten człowiek nie oszalał. My tylko filozofujemy” (Wittgenstein 2014: 99).

Nawiązanie do Wittgensteina pojawia się u Wardy’ego jeszcze raz w podsumowaniu rozdziału poświęconego traktatowi *O niebycie*, gdy ucieka się do metafory i sugeruje, że idąc za tekstem nie tyle stąpamy po drabinie, którą należy po dotarciu do celu odrzucić, ale raczej stąpamy w powietrzu (Ward 2005: 24)⁷.

Rola trylematu Gorgiasza jest niezwykle istotna również dla rozwoju teorii poznania. Jak zauważa Cyprian Mielczarski:

[Dla Gorgiasza] myśli i słowa nie są identyczne z rzeczami, które zawsze są odmiennie postrzegane przez różne podmioty i dlatego są odmiennie wyrażane za pomocą różnych słów. [...] Jeżeli myśl nie wyraża naprawdę tego, co istnieje, nie można w żaden sposób przekazać słowami niczego, co miałoby niepodważalną wartość ontologiczną – stanowisko to oznacza całkowite zerwanie więzi między logosem, czyli myślą i słowem, a bytem (Mielczarski 2010: 40).

Mielczarski wspomina dalej o „negatywnej teorii poznania” (Mielczarski 2010: 44), natomiast Uwe Meixner nazywa tezy Gorgiasza wprost „paradygmatem filozofii negatywnej” i „uogólnionym wzorcem negatywności”, a nawiązując do wittgensteinowskiej terminologii podobieństwa rodzinnego określa je mianem „punktu centralnego w rodzinie filozofii negatywnych” („*a centre... for the family resemblance of negative philosophies*”, podkreślenie w oryginale, Meixner 2012: 166). Ponadto, Meixner reinterpretuje tezy Gorgiasza – najpierw w kategoriach ogólnych („nie istnieje żadne XYZ”, „nawet gdyby jakieś XYZ istniało, byłoby

Gorgiasz, ale doskonale również pasująca do historycznej postaci: „Imponująca wymowność Gorgiasza dosłownie nuży” (Steiner 2016: 71). Por. także sformułowanie Jonathana Barnes’a (w kontekście *Pochwały Heleny*, innego z zachowanych pism Gorgiasza): „Gorgiasz odwołuje się do oszukaństwa, fałszu i perswazji” (Barnes 1982: 419). Można jedynie na marginesie zauważyć, że wszystkie te elementy są bardzo silnie ugruntowane w języku i argumentacji.

⁷ Por. przedostatnią tezę *Traktatu*: „Tezy moje wnoszą jasność przez to, że kto mnie rozumie, rozpoznaje je w końcu jako niedorzeczne; gdy przez nie – po nich – wyjdzie ponad nie. (Musi niejako odrzucić drabinę, uprzednio po niej się wspiąwszy)” (Wittgenstein 1997: 83). O innych paralelizmach sformułowań Gorgiasza z myślą Wittgensteina wspominam jeszcze poniżej, zob. przyp. 13.

niepoznawalne przez człowieka”, „nawet gdyby było poznawalne, byłoby niepojmowalne i niekomunikowalne”), następnie w odniesieniu do – ujmowanego po kartezjańsku – „wewnętrznego życia mentalnego” („nie istnieje żadne wewnętrzne życie mentalne”, „nawet gdyby istniało jakieś wewnętrzne życie mentalne, to byłoby ono niepoznawalne”, „nawet gdyby było poznawalne, byłoby niepojmowalne i niekomunikowalne”), by dojść do interpretacji wittgensteinowskiej, w której druga i trzecia przesłanka brzmiałyby następująco: „nawet gdyby istniało jakieś wewnętrzne życie mentalne, byłoby ono subiektywnie niepoznawalne” i „nawet gdyby było subiektywnie poznawalne, nie byłoby poznawalne intersubiektywnie” (Meixner 2012: 167–168). Ta ciekawa reinterpretacja wykracza jednakże zdecydowanie poza zakres niniejszych rozważań. Również poza zakresem i zasięgiem tych rozważań jest propozycja przedstawiona przez Barbarę Cassin (2014), zestawiająca tezy Gorgiasza z poematem Parmenidesa i proponująca odczytanie filozofii sofistów z perspektywy dokonań Heideggera.

Na gruncie bardziej tradycyjnych interpretacji Andrzej Nowakowski dokonuje krótkiego przeglądu wybranej literatury przedmiotu i konstatuje:

Pierwsza teza Gorgiasza wzbudza konsternację historyków, prowokując wiele hipotez dotyczących sposobu jej rozumienia. Teza ma być, według tych domysłów, żartem, popisem sprawności retorycznej, satyrą na filozofię eleatów, zupełnie serio podjętą próbą sprowadzenia filozofii eleackiej (a może nawet całej filozofii) do absurdu, środkiem popularyzacji filozofii przyrody oraz logiki eleackiej, deklaracją nihilizmu, fenomenalizmu, przygotowaniem gruntu dla rozwoju i upowszechnienia retoryki, odkryciem trudności logicznych, ciekawym nonsensem. Wysuwa się też przypuszczenia, że teza ma inne znaczenie niż to, które tradycyjnie jej się przypisuje (Nowakowski 2016: 71–72).

Warto w tym miejscu podkreślić, że przy interpretacji dosłownej pierwsza teza Gorgiasza miałaby charakter samoobalający się: nieprawda, że nic nie istnieje, ponieważ istnieje choćby ta teza, istnieje – wbrew implicytnej w pierwszej tezie autonegacji – wypowiedzający tezę Gorgiasz⁸ oraz, co najważniejsze dla naszych rozważań, *istnieje język*, pozwalający na sformułowanie każdej, nawet najbardziej paradoksalnej tezy i umożliwiający podzielenie się wiedzą. Robin Waterfield zwraca uwagę na istotne językowo-komunikacyjne uwarunkowania tez i również podkreśla, że trylemat Gorgiasza ma charakter samoobalający się, ponieważ gdyby Gorgiasz rzeczywiście chciał przekonać do swoich tez, to akt komunikacji musiałby jednak zaistnieć (Waterfield 2000: 224).

Wprawdzie Izydora Dąmbska, pisząc o relacjach zachodzących pomiędzy językiem a poznaniem, podkreśla, w kontekście Gorgiasza, „niedostatki języka jako

⁸ Por. Blandzi (2012: 246): „gdyby nic nie istniało, to również podmiot jako niezaistniały nie mógłby nigdy obwieścić tej rewelacji”. Por. uwagi w: Wardy (2005: 23).